

Het landgoed Haeren [Voerendaal] in de 19de eeuw

FRANS GERARDS

In deze bijdrage wordt een beschrijving gegeven van het landgoed Haeren [Voerendaal] in de 19de eeuw. Centraal staan de geografische ligging, oppervlakte en gebruik der verschillende percelen, grachtenstelsel en vijvers, toegangswegen en tuinen, de structuur van het kasteel en de bouw van de grafkelder. Voor deze bijdrage zijn de volgende bronnen gebruikt: de Tranchotkaart [1807], het kadastrale minuutplan opgemaakt in 1842, de kadastrale leggers en de 'Grote Historische Provincie Atlas' [1837-1844].¹

Haeren in bezit van de familie van Panhuys

In de 19de eeuw was het landgoed Haeren in bezit van de adellijke familie van Panhuys. In 1770 kocht Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808] het aan.² Na hem was het eigendom van zijn zoon Johan Cornelis [1766-1849]. Na zijn dood kwam het in han-

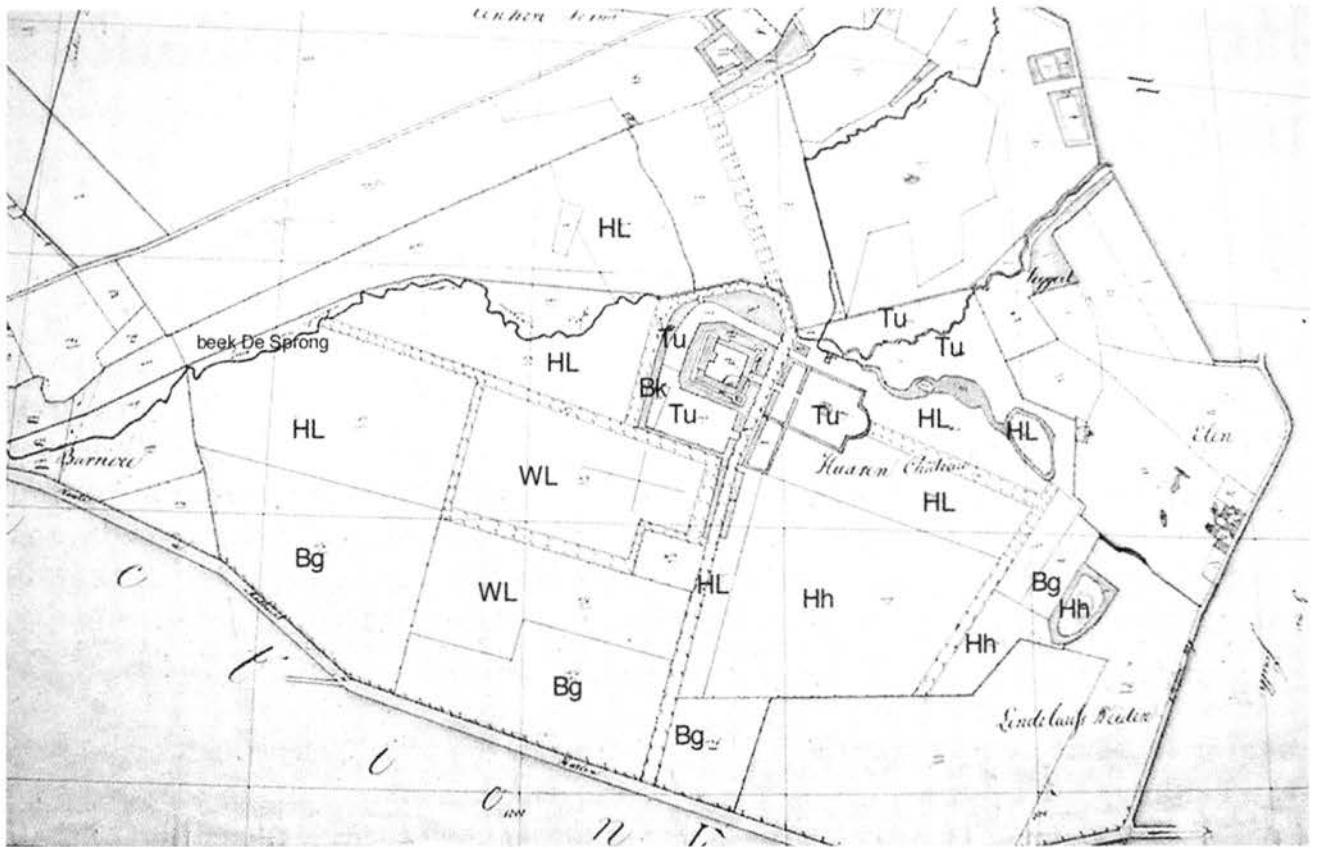
den van zijn zoon Eugène Francois Auguste van Panhuys [1811-1878]. In 1882 werd het landgoed door diens kinderen verkocht aan de Maastrichtse advocaat Jean Mathieu Eugène van Oppen [1834-1885].³

Haeren was niet het enige bezit van de familie van Panhuys. In Voerendaal was zij bijvoorbeeld sinds 1770 ook eigenaar van de hoeve Lindelauf. In 1786 verwierf ze de hoe-

Het landgoed Haeren ligt tussen Voerendaal en Klimmen. In vogelvlucht gemeten ligt het op ongeveer 0,9 km ten zuidwesten van de kerk van Voerendaal en 2 km ten oosten van de kerk van Klimmen.

Grote Historische Provincieatlas 1:25000 Limburg 1837-1844 [Groningen 1992]98.

Bewerking van kadastraal minuutplan 1842. De percelen die werden gebruikt als hooiland zijn gekenmerkt met de letters HL, de boomgaarden met Bg, de weilanden met WL, en de hakhoutbossen met Hh. De boomkwekerij is aangegeven met Bk. De grootste en belangrijkste tuinen zijn aangegeven met Tu.

Oorspronkelijke minuutplannen inv.nr. 1303; RAL

ve Ten Hove en in 1810 de resten van het vervallen kasteel Dammerscheid.⁴ Verder bezat zij percelen te Terveurt en Dammerscheid, in de Haeren-, Veurder- en Dammerscheidgewande, in het Ransdaler- en Elenderveld etcetera. Buiten Voerendaal had men eigendommen in onder meer Klimmen, Bocholtz, Wittem, Vaals, Maastricht, Posterholt, Vlodrop en Geleen.⁵

Een deel van dit omvangrijke bezit was verworven tijdens het Franse Bewind via openbare verkopen van voormalig kerkbezit. Zo werden op 14 november 1799 in Posterholt en Vlodrop maar liefst drie pachthoven ineens opgekocht, de Bergerhoff [66 ha], de Oldencamp [20 ha] en de Holsterhoff [29 ha].⁶ Willem Hendrik van Panhuys kocht in totaal ruim 137 ha en zijn zoon Johan Cornelis 41 ha.⁷

In de bovenstaande afbeelding zijn de percelen aangegeven die kadastraal tot het landgoed Haeren behoorden. In de 19de eeuw

werd het landgoed in het noorden werd begrensd door een beek. Voor deze beek hebben we verschillende namen aangetroffen, in 1789 de 'Veurder Beek', halverwege de 19de eeuw 'de Sprong' en wat later 'Voerendaalsche Molenbeek'.⁸ Slechts één perceel lag aan de overkant van deze beek. De in oostwaartse richting stromende beek was om de noordelijke gracht van het kasteel heen geleid. Stroomopwaarts ging de beek over in de Molen Dijk om vervolgens verder te stromen naar de Puttermolen.

In de directe nabijheid van het nu nog bestaande 'bakhoes', ten oosten van het kasteel, ontsprong een tweede beekje dat uitstroomde in de Hoensbeek. Dit beekje en de Sprong kruisten elkaar direct achter het 'bakhoes'. De eerst genoemde beek werd met behulp van een goot over dat beekje heen geleid. Resten van die goot zijn nu nog achter het 'bakhoes' te zien.

In het zuiden grensde het landgoed aan de

weg van Heerlen naar Valkenburg en aan Lindelaufs Weiden. In westelijke richting liep het door tot aan de Barrière. Bij de Barrière kruiste de van Terveurt komende beek de weg van Heerlen naar Valkenburg. In het oosten werd het landgoed begrensd door percelen behorende tot Lindelaufs Weiden, Elen en Teggert.

Oppervlakte en gebruik der verschillende percelen

Uit de tabel blijkt dat het landgoed 46 percelen telde met een totale oppervlakte van ruim 33,5 ha.⁹ Hiervan werd 30,8 % gebruik als hooiland, 19,1 % als boomgaard, 16,2 % als weiland en 14,6 % als hakhoutbos. Op het landgoed was tevens een kleine boomkwekerij aanwezig. Deze lag ten zuidwesten in de directe nabijheid van het kasteel.

In 1880 stonden in de bossen meer dan 3000 bomen. De belangrijkste soorten waren: sparren [980], canadas [770], eiken [343], olmen [320], noten [200], populieren [118], linden [108], essen [86], elzen [86] en beuken [69].¹⁰

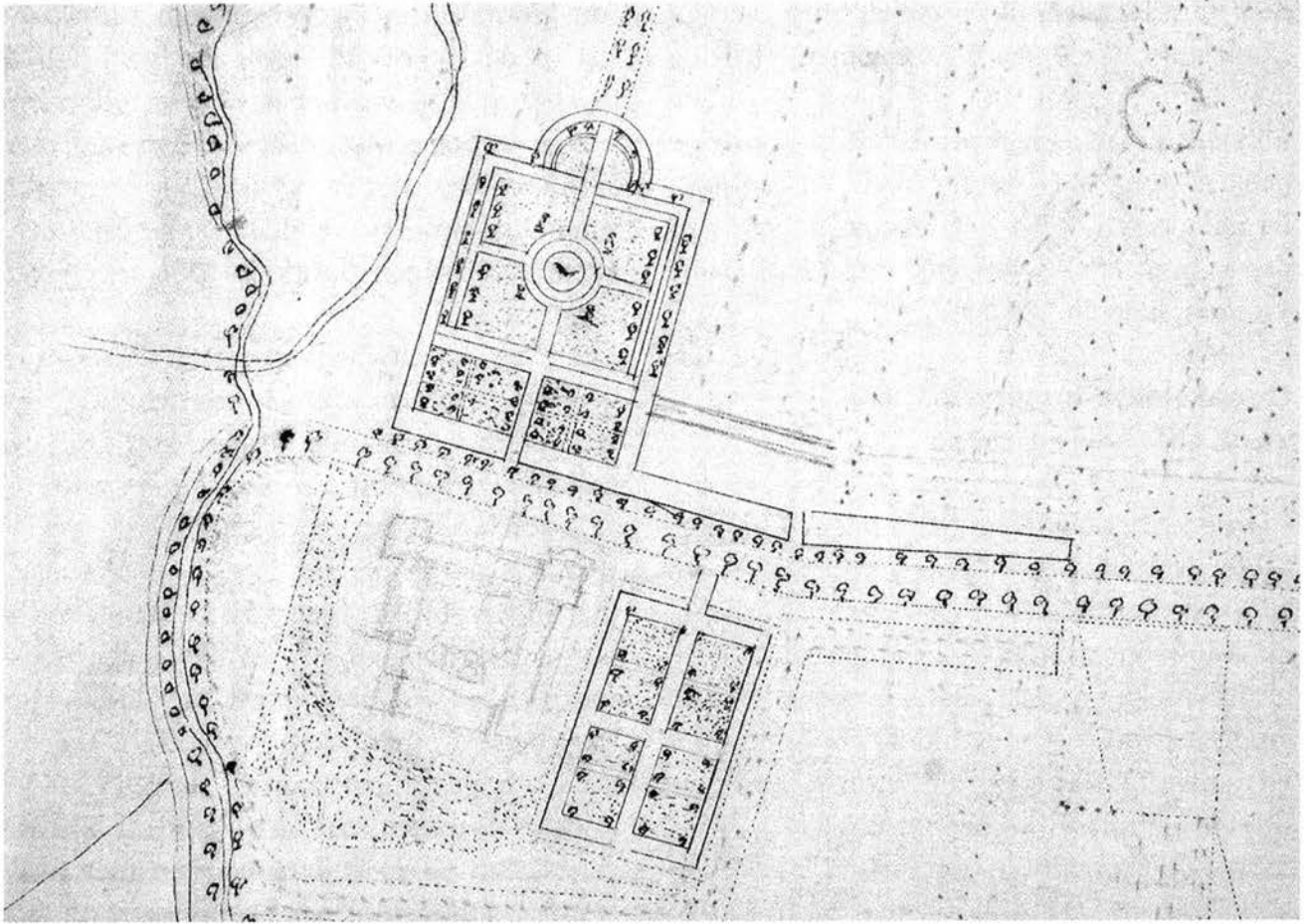
De hakhoutbossen hadden weliswaar een utilitair karakter, maar deden tegelijkertijd dienst als wandelbos met rechte lanen.¹¹ Illustratief hiervoor was het perceel gelegen ten oosten van de toegangslaan. Het betrof

een groot vierhoekig perceel van ruim 4 ha dat in de kadastrale legger als 'hakhout' te boek stond. In het begin van de 19de eeuw was in dit bos een gevarieerd stelsel van lanen aanwezig was met in het midden een vijver, een zogenaamd sterrebos. Staande bij de vijver had men een doorkijk door acht lanen met bomen.

Later in de eeuw is het perceel, waarschijnlijk ten behoeve van de houtwinning, vol geplant met opgaande bomen. Het utilitaire karakter van de bossen bleek ondermeer uit de openbare verkoop van hout en gras. De verkoop van hout had meestal plaats in de maand december of januari. De aangeboden bomen werden vooraf van een teken voorzien. Koper was de hoogst biedende. Men moest de bomen zelf omhakken waarbij geen schade mocht worden aangericht. De bomen moesten met stronk en al worden verwijderd en de kuilen moesten met aarde worden opgevuld. Voor begin maart of voor half maart van het daarop volgende jaar moesten de kavels, op straffe van een boete van vijftig cent per kavel, zijn geruimd. Een soortgelijke procedure werd gevolgd bij de verkoop van gras. Het gras werd perceelsgewijs te koop aangeboden in de maand juni of juli. Bij sommige kavels behoorde ook het 'na-gras', dat wil zeggen het gras dat nog in oktober kon worden gemaaid.¹² Van het

Tabel: *Gebruik en oppervlakte der percelen*

Omschrijving perceel	Aantal percelen	Hectaren	Aren	CA	Percentages
1 Hooiland	10	10	33	60	30,8 %
2 Boomgaard	4	6	40	70	19,1 %
3 Weiland	3	5	44	10	16,2 %
4 Hakhout	4	4	89	80	14,6 %
5 Tuin	12	3	34	80	10 %
6 Dreef	3	1	43	40	4,3 %
7 Vijver	4	0	89	50	2,7 %
8 Moeras	2	0	43	70	1,3 %
9 Gebouw	3	0	28	5	1,0 %
10 Boomkwekerij	1	0	5	50	0,1 %
	46	33	53	15	100,1

Figuratief plan van een kaart van het leengoed van kasteel Haeren.

Historisch-topografische atlas GA Heerlen, nr. A.344.1

beschikbare oppervlak van het landgoed was 10% in gebruik als tuin. Het ging daarbij in totaal om twaalf percelen met een oppervlakte van bijna 3,5 ha.

Grachtenstelsel

Het kasteel was omsloten door een dubbele gracht. De eerste gracht omgaf het gehele carré-vormige gebouw. Niet ver daarvan verwijderd was een tweede gracht die nog eens drie vleugels van het kasteel, op de voorvleugel na, omsloot. Ten zuiden van het kasteel begrenste deze gracht een geometrische tuin. De tuin, die voor het kasteel lag, was eveneens geheel door water omgeven. Tussen deze tuin en de van Terveurt komende beek lag nog een rechthoekige vijver die de 'backhuysvyver' genoemd werd. Of al deze grachten halverwege de 19de eeuw nog met water gevuld waren is onwaarschijnlijk. In de kadastrale legger wordt bijvoorbeeld

bij de buitenste gracht ten westen van het kasteel vermeld 'sloot als tuin'. Het is derhalve niet ondenkbaar dat reeds in de 19de eeuw veranderingen in de waterhuishouding in en om het landgoed zijn opgetreden, die uiteindelijk [mede] hebben bijgedragen tot het volledig uitdrogen van de grachten in de eerste helft van de 20ste eeuw. Dat de waterhuishouding in en om het landgoed in de 19de eeuw aan verandering onderhevig is geweest kan men, zij het met de nodige voorzichtigheid, ook afleiden uit de afname van het aantal vijvers.

Vijvers

Toen Willem Hendrik van Panhuys in 1770 het landgoed aankocht, waren er acht vijvers aanwezig: 'Backhuysvyver', 'Bollebergvyver', 'Broeckvyver', 'Dychvyver', 'Huysvyver', 'Nieuwe vyver langs de weg', 'Techelvyver' en 'Snoeckengraaft'. Van 1770 tot en met 1772,

liet hij al deze vijvers grondig schoonmaken. In 1773 wordt nog gesproken van een 'nieuw vyvertje', waarschijnlijk een vijver die door hem zelf is aangelegd.¹³

In de jaren negentig van de 18de eeuw waren al deze vijvers nog intact.¹⁴ In het eerste kwart van de 19de eeuw lijkt de situatie zich enigszins te hebben gewijzigd. Van de 'Backhuysvyver', de 'Nieuwe vyver langs de weg' en de 'Techelvyver' wordt niet meer gesproken. Wel wordt melding gemaakt van drie nieuwe vijvers, 'Nieuwe Snoeckengraaft', 'Bovenste nieuwe vyver' en 'Onderste nieuwe vyver'.¹⁵

De vijvers werden voornamelijk gebruikt als visvijver. Er werd geregeld nieuwe vis uitgezet, met name snoeken, karpers en baarzen. De gevangen vis diende niet alleen voor eigen consumptie maar werd ook verkocht.¹⁶

Als in 1842 het kadastrale minuutplan wordt opgemaakt, lijkt de situatie zich drastisch te hebben gewijzigd. Nog slechts vier percelen worden aangeduid als 'vijver'. Vijf percelen krijgen aanduidingen als 'sloot als hooiland' of 'poel als tuin'.

Als men het voorafgaande overziet kan worden vastgesteld dat, wat het aantal vijvers betreft, er een zeker verloop heeft plaats gevonden. Drie vijvers worden in het eerste kwart van de 19de eeuw niet meer genoemd. Dat kan er op wijzen dat deze vijvers toen waren verdwenen of op z'n minst niet meer functioneel waren of waren te maken. Het totale bestand aan vijvers werd echter op peil gehouden door de aanleg van drie nieuwe vijvers. In 1842 en daarna is de toestand echter duidelijk slechter, er zijn nog slechts vier vijvers over en vijf voorheen 'natte' percelen zijn min of meer droog gevallen.

Niet alleen de grachten maar ook de vijvers, zo lijkt het, hebben te kampen te hebben gehad met uitdroging.¹⁷

Toegangswegen

De oorspronkelijke toegangsweg van het kasteel, de 'grootte allee', was bereikbaar vanaf de weg van Heerlen naar Valkenburg.

Deze laatste weg werd in de 18de eeuw ook 'Den Landweg' genoemd.¹⁸ Aan deze Landweg lag de hoeve Lindelauf, die eveneens eigendom was van Van Panhuys. Van deze hoeve wordt vermeld, '*het is eene herberg, daar de poskauten inkeeren, daar bier en brandewyn geschenkt word*'.¹⁹ Er zijn aanwijzingen dat deze Landweg in de 18de eeuw regelmatig werd onderhouden. Dat deed in 1788 bijvoorbeeld de aannemer Machiel Le Meer uit Meersen. Het voor het onderhoud benodigde zand en de stenen werden uit de kalkoven gehaald, die tegenover het goed Haeren was gelegen. Het werk werd gedaan door arbeiders uit de directe omgeving. In 1788 waren dat bijvoorbeeld Jacobus Otten uit de Heek, Steven Habets uit Craubeek, Willem Coenen van Ubagsberg en Servaes Oersels van de Koulen in Klimmen.²⁰

Het begin van de 'grootte allee' lag bij de Landweg. Vanaf dit punt liep de weg langs het kasteel om ter hoogte van het 'bakhoes' om te buigen in noordwestelijke richting. Daar kruiste de weg de van Terveurt komende beek. Op dit punt vertakte de weg zich in tweeën. Een tak liep door naar de hoeve Ten Hove. De andere tak boog om het kasteel heen. Dit maakte het mogelijk, buiten de tweede grachtengordel, om het kasteel heen te lopen.

Aan weerszijden van deze wegen stonden bomen. Bij het begin van de toegangsweg aan de Landweg waren aan weerszijden boomgaarden. De pachter had de plicht om deze weg te onderhouden. Geregeld moest de weg in het midden worden opgehoogd, de sporen moesten worden geslecht en de weg moest van voldoende kiezel worden voorzien.²¹ Halverwege de jaren zeventig van de 20ste eeuw is deze toegangsweg vervallen in verband met de aanleg van de autoweg van Heerlen naar Maastricht.

De huidige toegangsweg, de Kasteellaan Haeren, die begint bij de Tenelenweg, was er in de 19de eeuw nog niet. Dat geldt met name voor het deel dat door het huidige Haerenbos loopt. Het gedeelte achter het

huidige Haerenbos, dat op de hoofdas van het kasteel staat, was er wel. Aan weerszijden van deze weg stonden bomen. In de richting van het kasteel eindigde deze weg bij de geometrische tuin die voor het kasteel was gelegen, in de tegenovergestelde richting eindigde deze weg bij een vijver. Bij de vijver was een T-splitsing. Een klein stukje weg in noordoostelijke richting liep dood. De andere tak liep in zuidwestelijke richting tot aan Lindelaufs weiden. Deze tak is als Lindelaan en Bospad nu nog in het huidige Haerenbos aanwezig. Op het kadastrale minuutplan is nog een smal verbindingsweggetje te zien vanaf het 'bakhoes' naar de Teggert. Als bospad bestaat dit weggetje tegenwoordig nog. Op de Tranchotkaart is deze verbindingsweg echter nog niet te zien.

Tuinen

Twaalf percelen stonden kadastraal te boek als tuin. Dat geldt voor alle percelen gelegen tussen de dubbele gracht behalve het perceel waarop de boomkwekerij was gevestigd. De percelen ten noordoosten van het 'bakhoes' waren lusttuinen. Over deze tuinen zijn verder geen gegevens voorhanden. Er waren twee geometrische tuinen.²²

De tuinen zijn reeds ingetekend op de Tranchotkaart en zijn dus waarschijnlijk nog aangelegd door Willem Hendrik van Panhuys. Een van deze tuinen lag voor het kasteel. De breedte ervan was gelijk aan het voorfront van het kasteel inclusief de binnenste grachtengordel. De tuin had een oppervlakte van een 0,5 ha en stond op de hoofdas van het kasteel. De vorm van deze tuin is in het huidige landschap nog te zien. Wie namelijk het kasteel nadert vanaf de Tenelenweg ziet op ongeveer 100 m van het kasteel links en rechts in het weiland een rij knotlinden staan. Deze knotlinden volgen de contouren van deze vroegere geometrische tuin. In deze tuin waren zes vakken. In het midden lag een vijver.

Ten zuiden van het kasteel, eveneens geheel

omgeven door water, lag een tweede geometrische tuin. Deze was verdeeld in vier vakken en had een oppervlakte van 37 are 20 ca. Deze tuin was bereikbaar vanaf de oude toegangsweg.

Waar deze tuin begon stonden twee sierlijke zuilen gemaakt van mergel. Bovenop elke zuil stond een grote uit mergel vervaardigde casquette. Tussen de twee zuilen was een poort die toegang gaf tot de tuin. Dezelfde zuilen met hekwerk stonden ook voor het kasteel, bij de ingang van de zojuist besproken geometrische tuin, en ter hoogte van het 'bakhoes'. De resten van zo'n oude zuil zijn bij de ingang van het huidige 'bakhoes' nog te zien. In 1875 was deze geometrische tuin waarschijnlijk niet meer [geheel] aanwezig was.

Structuur van het gebouw

Uit de in de voorgevel opgenomen jaartallijst blijkt dat het kasteel in 1743 zijn huidige verschijningsvorm heeft gekregen. In 1742 was het namelijk door brand verwoest. Hoe het kasteel eruit zag vóór de brand is onbekend. De bouwhistoricus André Viersen, die onder andere het bouwhistorisch onderzoek naar kasteel Ter Worm heeft verricht, heeft hierover een interessante hypothese. Het is mogelijk, zo zegt hij, dat bij de herbouw gebruik is gemaakt van de voorburch van de oude burch, die zelfs mogelijk direct achter het huidige kasteel zal hebben gelegen.²³ Hopelijk bestaat er in de toekomst de mogelijkheid om deze hypothese door archeologisch onderzoek op zijn juistheid te toetsen. Een eerste aanknopingspunt daarvoor zou een onderzoek kunnen zijn naar oorsprong en functie van de gewelfde kelders die verborgen liggen onder de huidige binnenplaats in de buurt van de grote achtervleugel.

In de 18de en 19de eeuw had het gebouw reeds vier vleugels die een binnenplaats omsloten. Op elke hoek van de voorvleugel stond een vierkante hoektoren. Gezien de herbouwperiode [waarschijnlijk tussen 1743

Landgoed Haeren op de Tranchotkaart.

Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Muffling, 1803-1820 74 Ost Valkenburg.

en 1780] is het opmerkelijk, volgens de zojuist genoemde bouwhistoricus, dat in de voorvleugel rechts het pand is voorzien van, voor de bouwtijd reeds 'ouderwetse', kruisvensters.²⁴ Het is mogelijk dat deze nog zijn aangebracht tijdens restauraties die tussen 1743 en 1770 hebben plaatsgevonden toen het kasteel nog eigendom was van de Vaalse textielabrikant Van Clermont. Gezien de datering van de grote vensters in de voorvleugel links [derde kwart 18de eeuw] is het mogelijk dat dit deel, het 'herenhuis', reeds kort na deze restauraties door Van Panhuys is gemo-

derniseerd. De achtervleugel had naar de binnenplaats toe een uitbouw welke heden niet meer aanwezig is. Op de Tranchotkaart en het kadastrale minuutplan is deze echter duidelijk te zien. Het is mogelijk dat deze uitbouw heeft gediend als duiventil of als kippenhok.²⁵

De ongelijkheid van de verschillende vleugels, met name van de achtervleugel en rechterzijvleugel, kan erop wijzen dat het bouwwerk in verschillende perioden tot stand is gekomen. Zo is bijvoorbeeld, uitgaande van de in 1807 vervaardigde Tranchotkaart, niet

duidelijk of de rechterzijvleugel toen reeds geheel of slechts gedeeltelijk aanwezig was. Dat laatste is het meest aannemelijk. De rechterzijvleugel bestond waarschijnlijk uit een kleiner bouwwerk met fronton en was niet aangebouwd aan de voorvleugel, noch aan de achternvleugel. De opening tussen dit bouwwerk en de achternvleugel werd waarschijnlijk afgesloten door een poort. Dat dit bouwwerk niet tegen de voorvleugel was aangebouwd blijkt ook uit het volgende. De voorvleugel heeft aan voor- en achterzijde onder de dakgoot een kroonlijst. De kroonlijst aan de achterzijde is momenteel in het gebouw nog zichtbaar op de plaats waar nu de rechterzijvleugel aan de voorvleugel grenst.

Op de binnenplaats stond ter afscheiding van het herenhuis een muur. Deze begon links achter het poortgebouw en liep door tot bijna halverwege de linkervleugel. De muur is op de Tranchotkaart reeds ingetekend. Waar de muur grensde aan de linkervleugel is op de Tranchotkaart een kleine uitbouw te zien. Dit is hoogstwaarschijnlijk een klein, laag, vierkant gebouwtje geweest van ongeveer 3 bij 3 m en 1,70 m hoog. In dit bouwwerk waren de 'secreten' of 'gemakken' onder gebracht. In de muur was verder een opening met een eenvoudig hekwerk om de koetsen door te laten naar het in de linkervleugel gelegen koetshuis. Aan de zijkanen van deze opening stonden sierlijk bewerkte hardstenen schamppalen die nu nog als tuindecoratie op de binnenplaats aanwezig zijn. Het kasteel was aan de voorkant toegankelijk via een brug. Deze had oorspronkelijk vier bogen en was gerestaureerd in 1786. In 1839 was deze brug wederom aan restauratie toe. De werkzaamheden werden uitgevoerd in maart 1840. De vier bogen werden door een stuk muur gesloten. Voor de afloop van het water werd in het midden van de brug een nieuwe boog opgemetseld van ongeveer een el [ongeveer 0,69 m]. Ook de zijmuren van de brug werden opnieuw opgemetseld.²⁶

Grafkelder

Kort na het overlijden van zijn echtgenote Angela Cornelia Orizandt op 23 januari 1806 en ongeveer anderhalf jaar voor zijn eigen dood op 23 januari 1808, liet Willem Hendrik van Panhuys op een perceel van 17 are groot een grafkelder bouwen. Dit wekt enige verbazing omdat de vader van Willem Hendrik, Hendrik Aemilius van Panhuys [1694-1789], reeds in 1780 een familiekerk had aangekocht in de St. Janskerk te Maastricht.²⁷ In deze grafkelder was in 1780 een dochttertje van Willem Hendrik begraven en in 1786 zijn moeder. Mogelijk is echter dat Willem Hendrik zo aan Haeren verknocht was dat hij er ook begraven wilde worden.

Het perceel waar de nieuwe grafkelder moest komen lag ten zuidoosten van het kasteel, was geheel omgeven door een ringsloot en grensde aan Lindelaufs Weiden. Het perceel was begroeid met bomen en lag het meest oostelijk van het landgoed.

Uit de aanbesteding van dit werk op 14 maart 1806 blijkt dat het bouwwerk ongeveer 7 meter breed, 8 meter lang en 1,80 meter hoog moest worden.²⁸ In deze grafkelder moesten twintig grafnissen worden gebouwd. Aan iedere lange zijde werden twee rijen van vier nissen aangebracht. De twee rijen bevonden zich boven elkaar. Deze nissen waren ongeveer 2,25 meter diep. In de achtergevel kwamen nog vier nissen. Deze waren slechts 1,5 m diep en waren waarschijnlijk bedoeld als begraafplaats voor kinderen. Alle grafnissen moesten worden afgesloten met een plaat van hardsteen. In het midden van de achtergevel werd nog een keldertje aangebracht van ongeveer 1,5 meter lang en 0,90 m breed '*dienende tot een bewaarplaats der overblijfsels*'. Van Panhuys anticipeerde kennelijk al op de mogelijkheid dat ooit alle twintig nissen in gebruik zouden zijn genomen. In dat geval konden graven worden geruimd. De stoffelijke resten konden dan in het keldertje worden bewaard.

De grafkelder was aan de voorkant toegan-

Schuurtje bij kasteel Haeren. Schilderij van Nelly van de Boom-Hukkelhoven, Landgraaf.

kelijk via een stenen trap van vijf treden. Onder aan de trap bevond zich een uit twee delen bestaande stenen toegangsdeur. Van boven werd de begraafplaats over de gehele lengte afgesloten door een boog gemetseld van bakstenen. Het gehele bouwwerk moest worden overdekt met klei, aarde en graszo-

den om het instromen van water te voorkomen. In het midden van de boog moest een luchtkanaal worden aangelegd. Dit luchtkanaal moest worden afgesloten door een stenen piëdestal met vaas. Deze vaas is momenteel nog te zien op de binnenplaats van het kasteel waar hij dient als decoratie.

De bouw van de grafkelder kostte f 540,-. In dit bedrag waren enkele kleine verbouwingen aan het herenhuis inbegrepen. Als aannemer trad op J.W. Sanders, waarschijnlijk een Maastrichtse aannemer. Hij verrichtte namelijk regelmatig werken in opdracht van het Maastrichtse stadsbestuur.²⁹

Welke leden van de familie van Panhuys ook daadwerkelijk in deze grafkelder zijn begraven is niet bekend. In 1920 hebben grafschenners namelijk de nodige vernielingen aangericht.³⁰ Sindsdien is de begraafplaats steeds meer in verval geraakt. In 1946 waren er in de omtrek nog enkele brokstukken van grafafsluitingen te vinden met de volgende opschriften: 'Ce cit Guillaume Henry van Panhuys ancien....' en 'Ce cit... uste Eugene Francois van Panhuys de Haeren.... 9 december 1811.... 4 maart 1878'.³¹ Uit deze opschriften blijkt dat Willem Hendrik van Panhuys, de bouwer van de grafkelder, en zijn kleinzoon Eugène Francois Auguste van Panhuys [1811-1878] hier in ieder geval zijn begraven. De zoon van Willem Hendrik, Johan Cornelis van Panhuys [1766-1849], is weliswaar op het kasteel overleden maar gaf er de voorkeur aan begraven te worden op het protestants kerkhof van Voerendaal, aan de voet van het graf van zijn tweede echtgenote Marie Sophie Delwarde [1772-1844]. Mocht deze wens te veel problemen opleveren dan wenste hij begraven te worden in de grafkelder.³²

De grafsteen van Marie Sophie Delwarde bevindt zich momenteel op de binnenplaats van het kasteel. Onmiddellijk links achter

het poortgebouw is de steen aan de gevel bevestigd. In 1991 is de grafkelder gerestaureerd en verbouwd tot overwinteringsplaats voor vleermuizen.

Slot

In deze bijdrage is een beeld geschetst van het landgoed Haeren in de 19de eeuw. Met name met behulp van de in 1807 vervaardigde Tranchotkaart kan men, zij het met de nodige voorzichtigheid, een indruk krijgen van hoe Willem Hendrik van Panhuys zijn in 1770 verworven bezit vorm heeft gegeven. Het in deze bijdrage genoemde Sterrebos van 4 ha en de twee geometrische tuinen, ten oosten en ten zuiden van het kasteel, waren vrijwel zeker zijn creatie. De bouw van de grafkelder kan eveneens aan hem worden toegeschreven. Veel zorg en aandacht werd door hem geschonken aan de op het landgoed aanwezige vijvers. Wat het kasteel zelf betreft kan worden opgemerkt dat het 18de eeuwse complex kan worden gezien als een gesloten kasteelhoeve met daarin opgenomen een representatieve adellijke woning, stallen, schuren, koetshuis en pachthoeve. Als het ware alles onder een dak, een voor Zuid-Limburg in de 17de en 18de eeuw kenmerkend type. De vier woon- en bedrijfsvleugels waren gericht op een centrale binnenplaats, terwijl de uit de grachten oprijzende buitengevels een gesloten karakter hadden, waarbij deuren en ramen vrijwel geheel ontbraken.

Noten:

1. *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Muffling 1803-1820 74 Ost Valkenburg*. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde XII-2. Abteilung - Neue Folge; RAL, Oorspronkelijke minuutplannen inv.nr. 1303; RAL, Uittreksel van den Perceelsgewijzen Kadastralen Legger der gemeente Voerendaal; *Grote Historische Provincie Atlas 1:25000 Limburg 1837-1844* [Groningen 1992] 98.

2. F.M. GERARDS, 'De aankoop en restauratie van kasteel Haeren in Voerendaal door mr. W.H. van Panhuys', in: *LvH* 48 [1998], 123-129.

3. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr.530.

4. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 140; L. VAN HOMMERICH EN F. WELTERS, *Gedenkboek*

Voerendaal, [Heerlen, 1949], 70.

5. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nrs. 136 en 140.

6. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 140.

7. M.G. SPIERTZ, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw* [Assen, 1964], 229, 230.

8. De naam 'Veurder Beek' staat vermeld op een op 14 juli 1789 door de landmeter A. Wilmar getekende plattegrond van het landgoed. Deze bevindt zich in ARA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr. 9053. De naam 'Beek de Sprong' staat vermeld in de *Grote Historische Provincie Atlas 1:25000 Limburg 1837-1844* [Groningen 1992] 98. De naam 'Voerendaalsche Molenbeek' wordt vermeld in GA Voerendaal, Voerendaal Waterlossingen, Legger A1. Zevensprongen of Voerendaalsche Molenbeek.

9. De tabel is samengesteld met behulp van het Uittreksel van den Perceelsgewijzen Kadastralen Legger der Gemeente Voerendaal. Eigenaar was baron Jan Cornelis van Panhuys.

10. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Mouvement pour le bois de la propiete de Haeren'.

11. H. TROMP, 'Groene bouwstenen: aandacht voor een wereld die verloren gaat', in: *De woonstede door de eeuwen heen* [1999], 25.

12. RA Limburg, Notariële Archieven, inv.nrs. 8630, 8631, 8632.

13. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Oncosten aan Haeren en Lindeloff (1770-1777)''.

14. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 522.

15. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 300.

16. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nrs. 300 en 522.

17. De vraag waarom de vijvers en grachten op het landgoed Haeren in de eerste helft van de 20ste eeuw definitief zijn verdwenen is nooit helemaal bevredigend beantwoord. Voor wat de 20ste eeuw betreft komen drie verklaringen in aanmerking: [a] de winning van grondwater ten behoeve van de drinkwatervoorziening door de gemeente Heerlen in de onmiddellijke nabijheid van het landgoed [b] een verstoring van het grondwaterpeil door de mijnbouw en [c] de aanleg van de spoorweg Heerlen-Maastricht op het einde van de 19de eeuw. Goed denkbaar is een combinatie van a, b en c. De vraag kan echter worden ge-

steld of dit proces echter niet al veel eerder is begonnen gezien het verloop in grachten en vijvers.

18. De naam 'Den Landweg' wordt onder meer genoemd in de in noot 8 vermelde plattegrond uit 1789.

19. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 521, fol.25.

20. ARA Den Haag, Staten-Generaal, inv.nr.9053.

21. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 529.

22. GA Heerlen, Kaarten archief Heerlen, inv.nr. A.344.1 t/m 5.

23. Niet gepubliceerd rapport d.d. 21 juni 2001 van Ir. André Viersen in opdracht van de Nederlandse Kastelen Stichting, Wijk bij Duurstede.

24. Als herbouwperiode staat hier vermeld 1743-1780. Van 1743 tot 1770 was het kasteel nog eigendom van Johan Arnold van Clermont. Zeer waarschijnlijk is hij al met de restauratie begonnen. Deze is voort gezet en voltooid na 1770 door Willem Hendrik van Panhuys.

25. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 528. Zie ook F. M. GERARDS, 'Kastelen in brand. Brand op kasteel Haeren op kerstochtend 1826', in: *LvH* 51 [2001]3, p. 84. Dat er op Haeren in ieder geval een duiventil moet zijn geweest, waar dan ook, kan men afleiden uit het gegeven dat de pachter verplicht was aan de familie van Panhuys 'vyff en twintig koppelen duyven' per jaar te leveren. Zie W. LINDELAUF EN J. HORST, 'Verpachting van boerderijen in de achttiende eeuw te Voerendaal', in: *LvH* 3 [1953], 14.

26. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Conditien van aanbesteding van het nieuw optimmeren van de opvaarbrug te Haeren' [21 november 1839]. Dat de brug met vier bogen kon worden terug gebracht tot een brug met een boog kan wederom een aanwijzing zijn dat de grachten minder water bevatten dan voorheen.

27. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 109.

28. ARA Den Haag, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 526.

29. GA Maastricht, Indivieze Raad Maastricht [1316-1795], inv.nr. 36.

30. L. VAN HOMMERICH EN F. WELTERS. *Gedenkboek Voerendaal*, [Heerlen, 1949], 65.

31. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, K.J.J. VAN RIJN, 'Kasteel Haeren te Voerendaal' [Maastricht, 22 juli 1946].

32. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Testament van den Hoog Weled. Getrouwe Heer Jonkheer J.C. van Panhuys van Haeren' [2 april, 1848].

De geschiedenis van Heerlen nog steeds een ‘gatenkaas’

JAN LEBLANC

Onlangs – het is, zo realiseer ik me, inmiddels toch al weer vier jaar geleden – verscheen van de hand van de heren Mark van Dijk en Marcel Put onder redactionele verantwoordelijkheid van toenmalig stadsarchivaris Roelof Braad in het kader van de viering van 2000 jaar Heerlen een eerste uitgave over de geschiedenis van de stad Heerlen.¹ De auteurs beschreven de geschiedenis vanaf de Romeinse tijd. Zij constateerden dat toen de Romeinen onder leiding van Julius Ceasar in 57 voor Christus in België en Nederland kwamen, in Zuid-Limburg de Germaanse stam van de Eburonen leefde. Deze Eburonen waren afkomstig uit het gebied ten oosten van de Rijn en hadden enkele eeuwen voor de christelijke jaartelling hun heil gezocht in westelijke richting. Daar woonden toen de Kelten.

Zie daar. Een tweetal stellingnamen, die nauwelijks door archeologisch onderzoek of voor zover mogelijk met andere bronnen worden gestaafd. Natuurlijk maakten Romeinse geschiedschrijvers als Tacitus en Caesar [in de *Bello Gallica*] gewag van de volkeren die overwonnen en geknecht werden. Over de aanvang van een Romeinse nederzetting in Heerlen is nog steeds discussie. Het lijkt me dat die Heerlense geschiedenis wel eens eerder zou kunnen beginnen dan bij de viering van ‘Heerlen 2000’ in 1998 werd aangenomen. Was Heerlen toen niet op zijn minst 2056 jaar oud als we uitgaan van de Romeinse bronnen? Of kunnen we toch zoals bij de viering van 2000 jaar Heerlen uitgaan van de enkele opgegraven artefacten?

Naar mijn stellige overtuiging is Heerlen veel ouder. Als de Eburonen deze regio veroverden op de Kelten dan lijkt het mij zeer onwaarschijnlijk dat er van beide stammen geen habitat binnen de huidige grenzen van Heerlen is geweest. Alleen ligt er geen gedocumenteerd bewijs. Maar dus wel een uitdaging om dat bewijs te leveren! Wie beschrijft de ontbrekende geschiedenis van vóór de komst van de Romeinen van Heerlen? Of is die er niet? Zijn we misschien zo gefocust op de Romeinse tijd dat ons de bewijzen van bewoning voor die tijd niet opvallen? In het boek ‘2000 jaar Heerlen’ is die periode buiten beschouwing gelaten, want zo beargumenteert de burgemeester ‘*eerst sinds de Romeinse tijd kende de stad een nagenoeg ononderbroken bewoning*’.²

Vondst van een aardwerk van de Michelsbergcultuur

Dat er in de prehistorie al bewoning was, wordt in het Heerlense geschiedenisboek niet ontkend. De prehistorische voorwerpen in de collectie van het Thermenmuseum en signaleringen van grafvelden in de literatuur roepen tal van vragen op over de vroege bewoningsgeschiedenis van de stad. Als we spreken over bewoning, over wat voor een soort bewoning hebben we het dan? Wie woonden er hier in die tijd? Een tipje van de sluier werd opgelicht door een grote opgraving in 1998. Plotselinge geruchten doken op uit het informele circuit over iets ‘geweldig geheimzinnigs’ dat was ontdekt op de Schelsberg. Het was zelfs zo geheim dat ik de

Opgravingen op 2 september 1998.

Foto: Thermenmuseum.

notities daarover moest lezen, maar niet gezien mocht hebben. Later bleek dat het ging om de ontdekking van een ongeveer zes eeuwen oud aardwerk uit de Michelsbergcultuur. Een voor Nederland tot dat mo-

ment ongekend fenomeen. In Nederland was nooit een Michelsbergaardwerk van dusdanige omvang en gaafheid gevonden. Een unicum voor Heerlen dus! Aan mij toen de eer om het gemeentebestuur ervan te

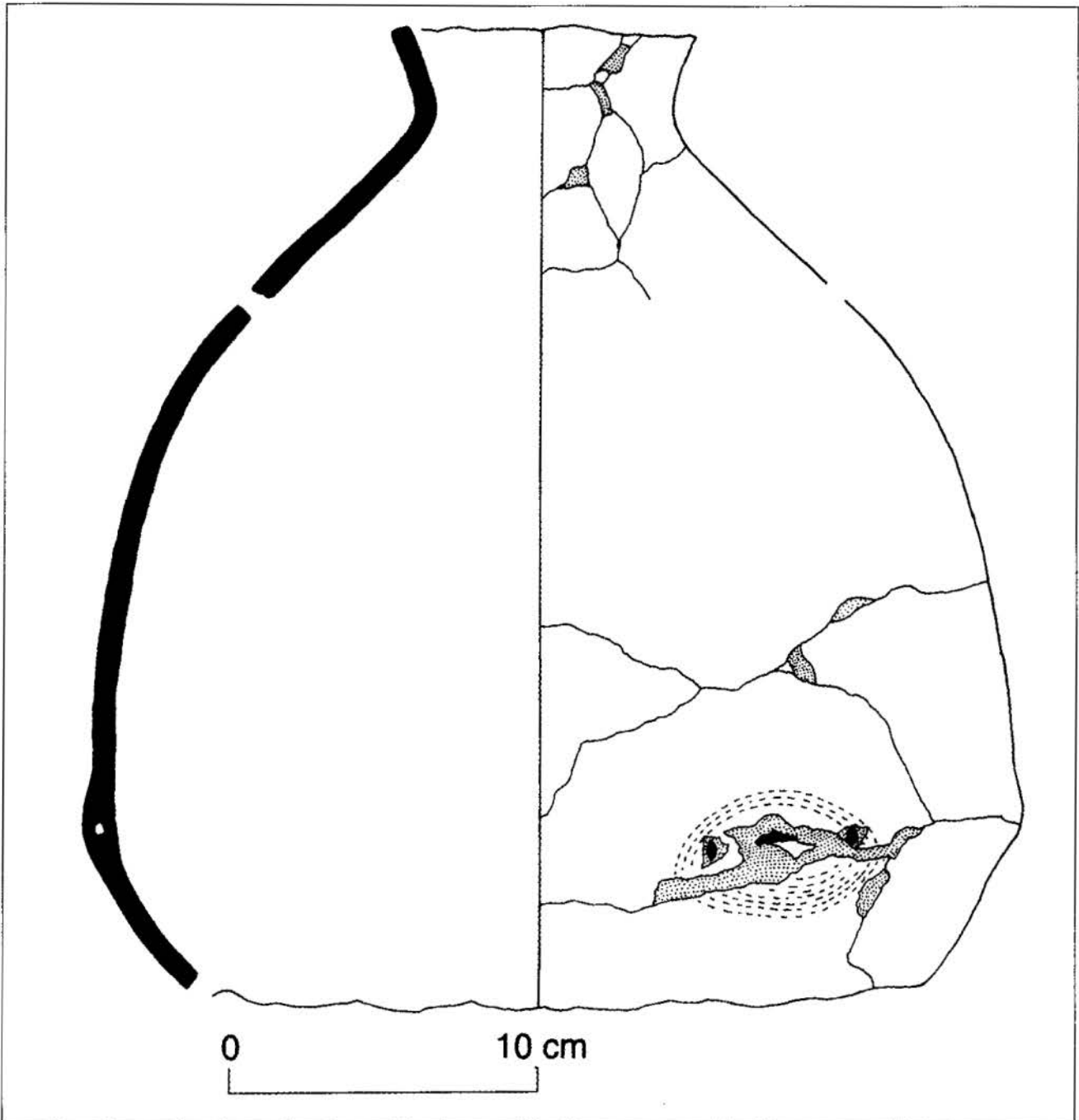
overtuigen dat het van het allergrootste belang was voor Heerlen om te zorgen dat de 'grote' opgraving kon plaatsvinden door er de noodzakelijke middelen [fl. 100.000,-] voor vrij te maken. Het was van nationaal en zelfs internationaal belang om deze opgraving op wetenschappelijk verantwoorde wijze te laten verrichten. Mede dankzij financiële participatie van de provincie Limburg [fl. 60.000,-] en het Rijk kon de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek kon aan de slag.³ In het voorwoord van het Heerlense geschiedenisboek noemt de burgemeester de ontdekking met recht als een noviteit van de hoogste orde. Jammer dat de informatie ten tijde van het schrijven van het boek voor beide auteurs niet beschikbaar was. Zij waren er zeker nader op ingegaan. De gevraagde ton voor het opgravingswerk kwam dus op tafel. Onze argumentatie was gelukkig zo helder en duidelijk dat het college zwichtte voor de aangedragen overvloedige overwegingen. Maar de moeite die gedaan moet worden om zo'n wetenschappelijk onderzoek te laten plaatsvinden laat zien dat 'belang voor de historie' en 'financiële middelen' elkaar verdragen als water en vuur. Het resultaat van het project komt beschikbaar in een wetenschappelijk rapport over het aardwerk en een publieksvriendelijke vertaling ervan nu de opgraving is afgerond.

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek is zeer enthousiast over wat er gevonden is. De archeologen verklaarden tijdens de rondleidingen voor een enthousiast publiek de voor de leek nauwelijks herkenbare verkleuringen in de ongeroerde grond. Op basis van de vondsten groeiden de contouren van de palissades rond een habitat. Toch is nog steeds niet duidelijk of het hier om een vaste woonplaats of om een plaats voor het houden van rituelen gaat. Speculaties mijnerzijds zijn te weinig deskundig onderbouwd maar duiden naar mijn inzicht op een vaste woonzit. Immers de situering in het landschap is voortreffelijk

gekozen. Hoog gelegen – 107 meter boven N.A.P. – in de nabijheid van water [de Cauwerbeek en een watervoerende zijtak ervan] en boven alles op goed verdedigbare vruchtbare grond. Waarop worden dan de speculaties voor een vaste woonzit gebaseerd? De afstand tussen de twee ongeveer vier meter brede grachten bedraagt ongeveer 35 meter. Het nagenoeg ontbreken van grondsporen tussen de beide grachten wordt door de archeologen uitgelegd als een indicatie voor de locatie van de aarden wallen. De meeste grondsporen en voorwerpen zijn gevonden ten westen van de beide grachten en dit gebied wordt door de archeologen dan ook voorlopig als het binnenterrein van het aardwerk beschouwd.

Gevonden voorwerpen uit de Michelsbergcultuur

Mijn houding was aanvankelijk sceptisch, want ik zag alleen de verkleuringen in de bodem. De archeologen verklaarden die als de voormalige grachten en palissades. Mijn scepsis verdween toen ik met vondsten van aardewerk werd geconfronteerd. Aardewerk van ongeveer 6000 jaar oud!! De koude rillingen liepen mij als amateur keramist over de rug. Weliswaar waren er geen gaven potten gevonden, maar slechts scherven. De archeologen herkenden deze als resten van een tulpbeker en andere aardewerken voorwerpen, die in chronologische betekenis duidelijk determineerbaar waren. Ze konden worden ingepast in het gefaseerde schema van Lünigen [1967]. Typerend voor het aardewerk uit de Michelsbergcultuur is dat, daar waar het oppervlak niet verweerd of anderszins beschadigd is, dit het uiterlijk heeft van gehamerd leer. Dit duidt erop dat men toen reeds de buitenkant polijfde. Ook kan men de gebruikte techniek – de rolpobouw – aflezen van de scherven. Nog interessanter is echter het gebruikte materiaal, namelijk een grondstof die vroeger Cerithium-klei werd genoemd. Volgens geleerden is er echter geen

Fles. Resthoogte ca. 31,5 cm. Tekening door Pierre Delnoy, Thermenmuseum.

delfplaats van deze grondstof in of in de omgeving van Heerlen bekend. De grondstof is wel getraceerd nabij de Rennemig, maar bevond zich aldaar op 27,5 meter onder het maaiveld. Wel is bekend dat deze grondstof voorkwam in de Heek nabij Valkenburg en in Walem komt deze klei zelfs aan de oppervlakte. De vraag rijst hoe dit materiaal naar Heerlen is gekomen. Heeft men op de Schelsberg potten gemaakt van klei die vanuit het Valkenburgse werd aangevoerd of werd het in Valkenburg geproduceerde aardewerk naar de Schelsberg vervoerd?

Verder werden resten gevonden van eenvoudige bakplaten, van een scheplepel, van een schaal en van potten uit de categorie tulpbekers. Morfologische kenmerken deden archeologen concluderen dat we op de Schelsberg van doen hebben met een aardewerk uit de vroege fase van de Michelsbergcultuur. Dit lijkt bevestigd te worden door het feit dat er nauwelijks aardewerk is gevonden met versterkte, verdikte randen of met andere kenmerken uit latere perioden.

Verspreid over de locatie werden zo'n 400, meest verbrande, vuurstenen artefacten ge-

vonden, bij nadere beschouwing meestal als afval te beschouwen. Het aantal gemodificeerde vondsten was klein en bestond uit enkele schrabbers, spitsklingen en een fragment van een spits met randretouche. Ook uit de gebruikte soort vuursteen wordt afgeleid dat het aardwerk uit een vroege periode stamt. Naast vuurstenen werktuigen zijn er ook andere stenen gebruiksvoorwerpen gevonden zoals maalstenen en slijpstenen voor bijlen [polissoirs].

Tijdens de opgraving is organisch materiaal waargenomen, zoals houtskool, gecalcineerd bot en een rijkdom aan verkoolde zaden. Hierin werd vooral broodtarwe en onder andere emmertarwe en meerrijig naakte gerst geanalyseerd.

Waren er nog meer aardwerken in de regio?

Als de hypothese klopt dat we te doen hebben met het eerste aardwerk van de Michelsbergcultuur in Nederland dan resten er nog heel wat vragen. Was dit het enige aardwerk in de buurt van Heerlen? Was een eerstvolgende of eerdere nederzetting [gelet op het gebruik van de grondstof voor aardewerk] in de buurt van Valkenburg? Waarom zijn er niet meer aardwerken gevonden [zijn we daarbij werkelijk aangewezen op toevallige vondsten]?

Hoe leefden deze mensen? Woonden ze reeds in hutten? Waren ze een hechte economische eenheid of was het nog een heterogene mengeling van gedomesticeerden met nomadische jagers en voedselverzamelaars. Kende men reeds veeteelt? Zijn daar sporen van gevonden? En wat is de verhouding met de andere waarnemingen van prehistorische vondsten in Heerlerheide, Brunssum en Voerendaal? Enzovoorts. Kortom nog heel veel openstaande vragen. Vragen die wellicht gedeeltelijk beantwoord worden door de naar ik hoop nu toch spoedig verschijnende rapportage. Maar ook die wellicht nooit beantwoord worden.

Een van de belangrijke vragen is of er in het opgravingsbeleid misschien niet een meer actieve aanpak moet komen. De archeologen komen nu – zo heb ik de indruk – alleen in actie bij meldingen van ‘toevallige’ vondsten. Daarbij gaat de meeste aandacht uit naar het centrum van de stad en beperkingen de opgravingen zich dus vooral tot de Romeinse geschiedenis.

De investering die de Heerlense gemeenschap deed voor de opgraving leverde een wetenschappelijk onderzoek op van grote historische betekenis voor Heerlen, Parkstad Limburg en de verre omgeving. Hopelijk leveren de archeologen nu meer dan twee jaar na beëindiging van de opgraving hun rapportage op. Deze kan een belangrijke bijdrage vormen voor voortgezet onderzoek naar de geschiedenis van 4000 jaar voor Christus tot aan tot de Romeinse tijd. Het onderzoek toont in ieder geval aan dat de kennis van de Heerlense geschiedenis nogal betrekkelijk is.

De geschiedenis herschrijven?

Lezend in het Heerlense geschiedenisboek blijkt ook dat we in feite bijzonder weinig weten over de geschiedenis van Romeinse Tijd tot omstreeks de Middeleeuwen. Daarbij moet worden opgemerkt dat zelfs de geschiedenis van de stad tot de 17e eeuw nog één grote gatenkaas lijkt. De bestaande kennis is in *2000 jaar Heerlen* samengevat, maar nog lang niet alles is onderzocht. Oud-archivaris L. van Hommerich constateerde al in veel eerder dat er witte vlekken in de geschiedschrijving van Heerlen zitten. Immers de archieven van de schepenbank voor de Staatse periode [1632-1794] zijn nagenoeg geheel verloren gegaan. Onderzoek in buitenlandse archieven, in het archief van de Staten-Generaal en Raad van State in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag zou moeten worden gedaan om bronnenmateriaal over Heerlen op tafel te krijgen.⁴ Daarbij is het nodig de interpretaties uit het verleden

van het reeds bekende bronnenmateriaal in het goede perspectief te zetten. Een eerste poging deed Emile Ramakers in 1986. Hij zette het bekende bronnenmateriaal voor de late middeleeuwen op rij. De studie riep echter meer vragen op dan antwoorden, maar rekende ook af met een aantal hypotheses die tot dan toe hardnekkig in de verhalen over de geschiedenis van de stad werden weergegeven.⁵

De geschiedvorsing van de stad lijkt nog in de kinderschoenen te staan. Heerlen wordt naar mijn smaak te weinig betrokken in wetenschappelijke onderzoeksprojecten. Aanvragen die er in het verleden zijn gedaan voor participatie door de gemeente in wetenschappelijk onderzoek konden niet worden gehonoreerd omdat er geen subsidiepost voor op de begroting staat. De studie naar aspecten van de Heerlense geschiedenis kan mede daarvoor geen diepere wetenschappelijke inhoud krijgen. Door dit negatieve subsidiebeleid

werd Heerlen [en zijn historische collecties] nauwelijks betrokken bij belangrijke Europese projecten als *Mines et Mineurs* [bestudering van de geschiedenis van de mijnbouw in de Euregio], historische projecten rond de viering van 100 jaar DSM [behalve het initiatief van *Het Land van Heerlen* voor een themanummer], de Romeinse wegen in Limburg en Middeleeuws oorkondenonderzoek. Als Heerlen weer binnen het gezichtsveld van de wetenschappelijke onderzoekers aan de universiteiten wil komen lijkt het me voor de stad van wezenlijk belang dat de discussie geopend moet worden voor de financiering van een aantal wetenschappelijke onderzoeksprojecten. Op termijn zal de stadsgeschiedenis dan met een brede projectmatige aanpak herschreven kunnen worden. Maar vooreerst behoeft de geschiedschrijving van de stad vernieuwend en vergelijkend archief- en archeologisch onderzoek om de witte vlekken in de geschiedenis van Heerlen in de nabije toekomst nader in te vullen!

Noten:

1. M.J.M. PUT EN M. VAN DIJK, *2000 jaar Heerlen, van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998]. Het is het eerste complete historisch overzicht van de geschiedenis van de stad. Eerder verschenen essays met samenvattingen: J.A. HOENS, *Heerlen en omstreken en hun oudste geschiedenis* [Sittard, ca. 1920]; P. PETERS, Heerlen. Historisch schetsje, in: *Heerlen als mijn- en industriestad*, [1932/3] nr. 2, 4-5; L. VAN HOMMERICH, *De spiegelhistoriael van Heerlen* [Heerlen 1948]; *Jubileumboek Het land van Heerlen* [Heerlen 1961] [hierin een aantal bijdragen over de Romeins Heerlen en de geschiedenis vanaf de middeleeuwen]; P. BRACKE EN E. KARSTEN, *De geschiedenis van Heerlen* [Heerlen 1970], werkstuk Pedagogische Academie; J. Jamar,
2. J.B.V.N. Pleumeekers in het voorwoord op *2000 jaar Heerlen*, a.w., 5

3. Een eerste impressie van dit aardwerk is opgenomen in het artikel van Jose Schreurs [projectleidster opgraving Schelsberg] en Fred Brounen, Resten van een Michelsbergaardwerk op de Schelsberg te Heerlen; een voorlopig bericht, in: *Archeologie in Limburg* [1998] nr. 76, 21-32. Het artikel omvat alleen nog maar voorlopige conclusies van direct na de eerste opgravingscampagne. De echte grote opgraving moest toen nog beginnen.
4. L. VAN HOMMERICH, Geschiedschrijving over Heerlen en omgeving, in: *LvH* 9 [1959], 89-92; L. VAN HOMMERICH, Het archiefwezen van Heerlen in het verleden, in: *LvH* 24 [1974], 35-53.
5. E.P.M. RAMAKERS, Heerlen in de late Middeleeuwen, in *PSHAL* 122 [1986], 7-29

Oude LTS in Heerlen kan als kantoorgebouw weer jaren vooruit

THEO SNIEKERS

Misschien moet een gebouw dat wil schijnen eerst branden, opperde de voormalige Heerlense wethouder W. Houben in de zomer van 2001. Dat is natuurlijk wel een heel erg dramatische en pijnlijke manier om tot de restauratie van een gebouw te komen. Houben overdreef dan ook bewust om zijn blijdschap over het herstel van de oude Ambachtsschool aan het Burgemeester de Hesselplein tot uitdrukking te brengen. En heel terecht spreekt hij,

in het ter gelegenheid van de restauratie uitgegeven boekwerk *Herbouwd en belicht*, van een diamant die aan de Heerlense architectuurtraditie is toegevoegd.

Heel wat Heerlenaren moesten een traantje wegpinken toen de voor de stad zo belangrijke school [ontworpen door architect Jan Stuyt] op 31 oktober 1996 door jongeren in brand werd gestoken en vrijwel geheel in vlammen opging. Het gebouw, waarvan het eerste gedeelte in 1913 gereed kwam, was

Het oude LTS gebouw anno 2002.

Foto: Roelof Braad

Een van de nieuwe uitbouwen aan de achterzijde.

Foto: Klaus Tummers

nauw verbonden met de 20ste eeuwse geschiedenis van de stad en een beeldbepalend monument. Op het moment van de verwoesting, stond het al een jaar leeg. Er lagen plannen gereed om er een appartementencomplex van te maken. De gemeente had de status van Rijksmonument aangevraagd.

Die aanvraag verschroefde tegelijk met het gebouw, want de Rijksdienst voor de Monumentenzorg oordeelde dat de voormalige school nooit meer in de originele staat hersteld kon worden. Vooral de gemeente trachtte toch te behouden wat te behouden viel, namelijk grote stukken van de gevel. Hiervoor moesten echter eerst de nodige robbertjes gevochten worden. De gemeente blokkeerde namelijk een aangepast woningbouwplan van de toenmalige eigenaar, Slokker Vastgoed. Niet zozeer omdat dat project niet zou deugen, maar vooral uit strategische overwegingen. De 'buurman' van het gebouw, het ABP, kampte namelijk al met ruimtegebrek en wilde de over de stad ver-

spreide diensten toch zoveel mogelijk concentreren rond het hoofdkantoor. Het gemeentebestuur werkte maximaal mee aan dit streven om te voorkomen dat het pensioenfonds elders in Nederland zou neerstrijken, wat groot verlies aan arbeidsplaatsen voor de regio zou betekenen. En dus moest de oude LTS een kantoorgebouw voor het ABP worden.

Probleem was, zoals zo vaak, het geld. Het project was aanvankelijk niet te financieren omdat er al hoge lasten op rustten [het gebouw stond al jaren leeg en kostte Slokker handenvol geld].

Bovendien is het in het algemeen moeilijk om een schoolgebouw, vanwege de afwijkende maten, op een rendabele manier in een kantoor te veranderen. Dit gold ook voor het LTS-gebouw.

ABP-directeur J. Neervens haalde dochteronderneming Kantoren Fonds Nederland bv [KFN] erbij om uit de impasse te geraken. *'Ons idee was, als je volume toevoegt, kan dat*

De hernieuwde entree met glazen draaideur.

Foto: Klaus Tummers

de basis zijn voor het behoud van het project, zegt ingenieur Jo Vaessen, Hoofd Ontwikkeling & Strategie van KFN. Voor de uitwerking van dat idee werd het beroemde Spaanse architectenbureau MBM ingehuurd. Dat zette de al niet minder bekende architect David Mackay op en aan het werk.

De uitbreiding werd op vernuftige en fraaie wijze gerealiseerd. Het oude zadeldak kwam niet terug. Op de plek daarvan zijn twee extra lagen toegevoegd in een moderne uitvoering van glas en metaal. Aan de achterzijde van het monumentale pand zijn boven-

dien aan de beide uiteinden twee nieuwe vleugels gebouwd van dezelfde, nieuwe materialen. Die rusten deels op het oude gebouw en deels op betonnen pilaren. Dat laatste is nodig omdat de nieuwe gedeelten uitsteken. Door de toegevoegde delen kon de netto kantoorruimte uitgebreid worden van 8000 naar 9600 vierkante meter en werd de restauratie betaalbaar. KFN, de nieuwe eigenaar van het gebouw, kan het nu tegen een marktconforme prijs aan het ABP verhuren.

De toegevoegde, zwart ogende delen contrasteren op een schitterende manier met de

in oorspronkelijke stijl herstelde of herbouwde compartimenten. Oud en nieuw zijn op goede manier samengebracht. Het werk van Stuyt zou alleen maar zijn aangestast als getracht was alles in oude stijl te herbouwen, merkt Vaessen op. Oud en nieuw verenigen zich ook broederlijk in de ruime hal van het kantoorgebouw. Moderne materialen zoals de zwarte marmeren vloertegels steken mooi af tegen de originele bakstenen voorgevel.

Van de gevels van de begane grond en de eerste verdieping konden grote stukken gered worden, van de achtergevel slechts een beperkt deel. Binnen de muren moest alles worden afgebroken. De vier torens van het gebouw werden herbouwd, en ook het roemruchte torentje bovenop kwam terug, compleet met – eigentijdse – neonverlichting. Het hekwerk voor de oude LTS werd hersteld. Houten deuren geven, als in de schooltijd, toegang tot het gebouw. Al bevindt zich direct achter die deuren een moderne elektronisch bediende glazen draaideur [waar je helaas meteen in vast blijft zitten als je er met z'n tweeën tegelijk ingaat]. De achterzijde van het gebouw is er alleen maar beter op geworden, zegt Vaessen. Hier is, bij de toegang, een stuk aangebouwd dat de verbondenheid van de oude LTS en het De Hesselleplein met het Tempsplein en daar gelegen voormalige bibliotheek onderstreept. Die aanbouw vormt een kopie van een stuk van de gevel van de bibliotheek. Ook op andere wijze heeft Mackay de door Stuyt ontworpen as tussen beide

pleinen willen benadrukken en versterken. De toegang aan de achterzijde van de oude school bestaat eveneens uit glas. En als de houten deuren aan de voorkant openstaan moet het straks mogelijk worden vanuit het Tempsplein, dwars door de voormalige school, het erachter gelegen park te zien. Daar moet dan wel nog een boom op het De Hesselleplein voor wijken.

Het romantisch ogende gebouw met zijn mooie gele mergellagen is weer een echte parel voor de binnenstad. Weliswaar is alleen de façade gered, maar het oude vertrouwde beeld is sinds voorjaar 2001 weer terug en zelfs verfraaid. Het vergde een investering van achttien miljoen euro [zo'n veertig miljoen gulden], waarvoor dan aan de achterzijde ook nog een parkeerplaats voor 180 auto's is gerealiseerd. *'Maar het gebouw heeft weer een ziel en past in de omgeving'*, verklaart Vaessen. Dat zijn de projecten die KFN het meeste rendement opleveren, ook op de lange termijn. Het ABP huurt de voormalige LTS voor vijftien jaar. En mocht het pensioenfonds daarna minder ruimte nodig hebben, dan is daar al mee rekening gehouden. Het gebouw bestaat uit drie 'beuken' met een eigen toegang en eigen voorzieningen die apart te verhuren zijn. Maar dat is natuurlijk een scenario dat de gemeente Heerlen niet wil zien uitkomen. Want het ABP staat nu niet langer met de rug naar Heerlen toe [de kantoorstoren], maar kijkt nu ook naar het centrum. En dat heeft voor het stadsbestuur een meer dan symbolische betekenis.

Foto: Klaus Tummers

De fresco' van de middenstand

Op zoek naar oude muurreclames en gevelschilderingen

MARK VAN DIJK

Reclame maken is van alle eeuwen. De oude Egyptenaren plaatsten al reclameleuzen langs hun wegen. Ook van de Romeinen is bekend dat zij reclame-uitingen gebruikten. In de stad Herculaneum, in 79 na Christus onder de lava verdwenen, vonden archeologen een uithang-bord van een herbergier, waarop twee slaven een wijnvat dragen. Ook de middeleeuwse ambachtsman etaleerde door middel van een bord aan de gevel of op de stoep zijn beroep en koopwaar.

Door het ontstaan van massaproductie in de tijd van de industrialisatie en de oprukkende verstedelijking groeide na 1850 de reclamemaken een echte wetenschap. De keuzemogelijkheden van de consument groeiden enorm en vooral de miljoenen stadsmensen werden gemakkelijk bereikbaar. Met reclame ging men de consument gericht bewerken. Er werden nieuwe behoeften gecreëerd en steeds meer producten gelanceerd.

Nieuwe buitenreclame

Er ontstond een heel scala aan reclamemogelijkheden. De gedrukte affiches en borden, de geschilderde muurreclames, lichtreclames en de bekende geëmailleerde borden. Na 1900 werden ook steeds meer voertuigen van reclame voorzien. De eenvoudige geschilderde letterreclames werden vervangen door kleurrijke afbeeldingen. Zelfs reclamevliegtuigjes en zeppelins deden hun intrede. Er kwamen gespecialiseerde reclamebureautjes, reclameschilders, en personen die geschikte plaatsen voor reclame-uitingen pachtten en

vervolgens aan adverteerders verhuurden.

Na 1920 deed de wildgroei van de reclame-uitingen in vooral de steden een tegenbeweging ontstaan. De Bond Heemschut en schoonheidscommissies trokken gezamenlijk ten strijde tegen de aantasting van stad en land door toedoen van buitenreclame. Rond 1937 verschenen de eerste reclameverordeningen. Toen was overigens de reclame tijdelijk op zijn retour: de economische depressie en de Tweede Wereldoorlog eisten hun tol.

Na 1950 leidde de explosieve welvaartsgroei tot nieuwe stromen van consumentenproducten. De reclame kreeg een sterke impuls. Vooral de radio en later ook de televisie brachten de omvang van de reclame tot ongekende hoogte. Anno 2002 is de samenleving doordrenkt van reclame. De buitenreclame is echter sterk veranderd ten opzichte van de vooroorlogse jaren. De neonreclame kreeg concurrentie van de lichtbak, de emaille reclameborden verdwenen. De geschilderde muurreclames kregen in de huidige billboards hun opvolgers.

Tekens aan de wand

Op markante plaatsen in dorpen en steden zijn nog een klein aantal oude reclames overgebleven. Met name muurschilderingen zijn soms nog vaag herkenbaar of verborgen achter een laag witsel. Met enige regelmaat komt er in het land tijdens sloop of verbouwing een fraai voorbeeld te voorschijn. Ook andere vormen van oude buitenreclame treffen we nog wel eens aan, zoals neonreclames,

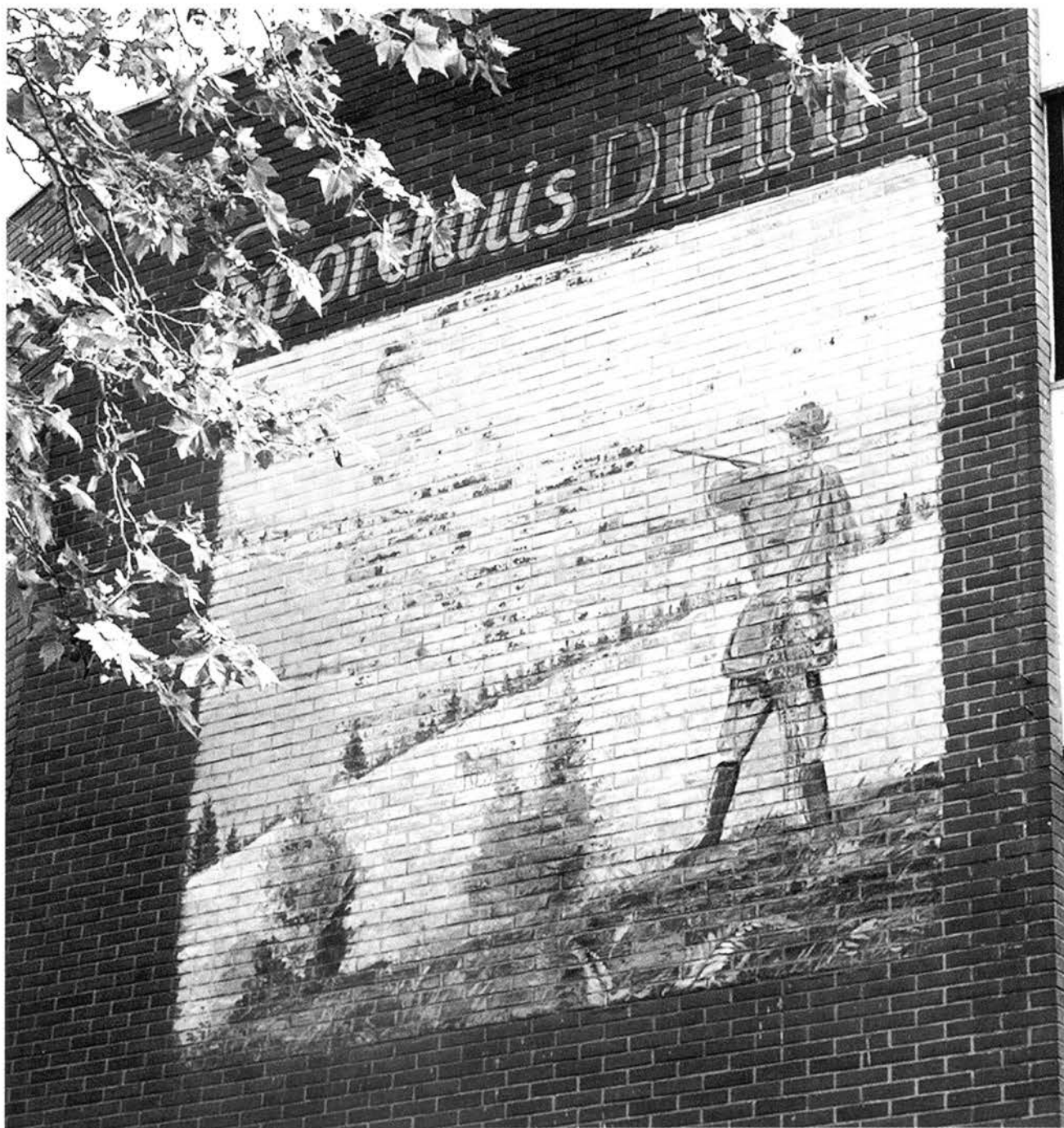
emaille reclameborden en [lege] reclameomlijstingen.

Door hun zeldzaamheid hebben deze oude muurreclames nu een cultuurhistorische waarde gekregen. De stichting Tekens aan de Wand stelt zich ten doel oude buitenreclames te inventariseren en, waar mogelijk, te behouden en/of te restaureren.

Ook in Heerlen en Parkstad Limburg. Als eerste stap proberen wij nu middels signalering en documentatie een eerste inventarisatie te maken van wat nog aan oude buiten-

reclame bestaat of wat daar nog anderszins over bekend is. Kent u in uw directe woonomgeving nog een oude buitenreclame? Was er in uw familie een reclameschilder? Hebt u nog oude foto's met opmerkelijke reclame? Heel graag hebben wij informatie van u om in ons documentatiesysteem op te slaan. Te zijner tijd hopen wij de resultaten met een publicatie openbaar te maken.

Contactpersoon voor Heerlen en Parkstad is Mark van Dijk, tel. 045-5416266 of e-post naar markvandijk@compaqnet.nl.

Muurschildering op de zijgevel van Sporthuis Diana, Pancratiusstraat.

Foto: Karin Leers [2002].

De oudste foto uit de collectie van...

DOOR ROELOF BRAAD

Deze keer valt de eer te beurt aan het Fotoarchief van de Gemeente Brunssum voor de presentatie van de oudste foto uit de collectie.

Het fotoarchief in Brunssum wordt momenteel gedigitaliseerd. Niet alle aanwinsten waren nog in de bestaande ordening verwerkt. Dat maakte het zoeken naar de oudste foto wat lastig. Toch is de gebruikte methode van ordening wel aantrekkelijk. De foto's zijn op onderwerp opgeborgen en binnen de onderwerpen nagenoeg chronologisch. Achter de tabkaarten van de onderwerpen vond ik drie foto's van ongeveer gelijke ouder-

dom. Deze moeten alle drie tussen 1895 en 1900 zijn opgenomen.

De eerste foto is een afbeelding van de Kerkstraat tegen 1900. Op deze foto is de oude St. Gregoriuskerk nog te zien, er was nog geen elektriciteit en de straat was nog onverhard. De St. Gregoriuskerk werd in 1840 gebouwd door architect Dominic Ritsen uit Heerlen. In 1920 werd de kerk verbouwd tot het verenigingsgebouw 'Unitas'.

De twee andere foto's zijn van de gemeentebestuurders aan het eind van de eeuw: Burgemeester Alphons Meens en Gemeentesecretaris Coenraad van der Camp sr. Meens

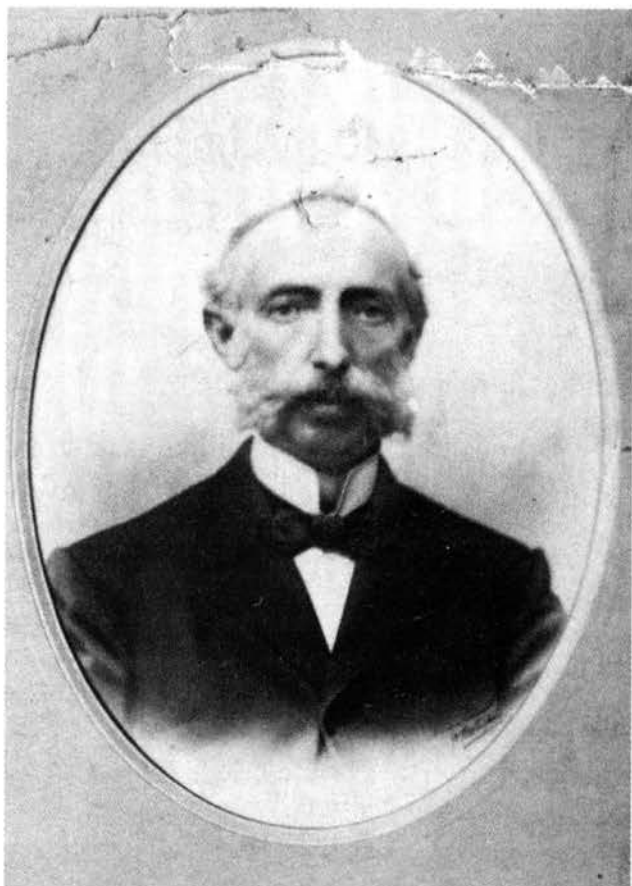
Groeten uit Brunssum.

Dorpstraat.

De St. Gregoriuskerk aan de kerkstraat rond 1900.

Fotoarchief Brunssum, ongeïventariseerd. Afbeelding ook in: M. Adams, Th. Suilen, Brunssum in oude ansichten, [Zaltbommel 1971], 16

Burgemeester Alphons Meens.

Fotoarchief Brunssum, 610, rubr. 3.2 [1895]

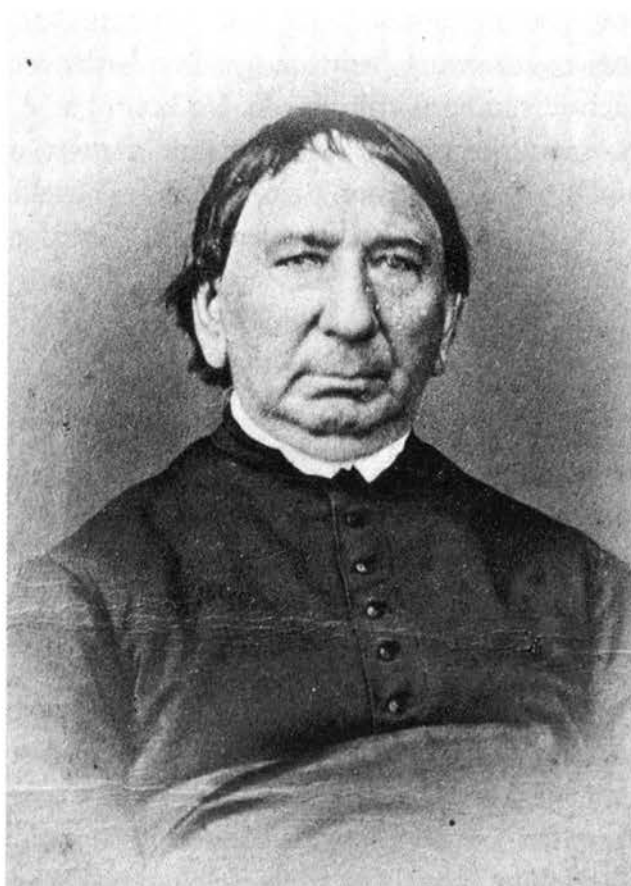
Gemeentesecretaris Coenraad van der Camp sr.

Fotoarchief Brunssum, 995, rubr. 3.3 [1895]

was burgemeester van Brunssum van 1893-1917 en autochtoon Brunssummer. Hij kwam er ter wereld op 5 maart 1845 en overleed op 29 maart 1927. Van der Camp was secretaris van 1867-1904, ook hij was een autochtoon Brunssummer. [geb. 23-1-1829, ov. 19-4-1921].

De oudste afbeelding in de collectie is een [later opgenomen] foto van een portret van pastoor Paulus Mannens, geb. 1810 te Vaesrade, overleden 29 nov. 1887 in het zusterklooster te Brunssum. Hij is in 1835 tot priester gewijd en op 6 april 1848 geïnstalleerd als pastoor van de St. Gregoriusparochie. Op 29 november 1849 stelde hij het 40-urengebed in op de vastenavondsdagen. In oktober 1878 nam hij ontslag.

Het fotoarchief wordt bijgehouden door vrijwilligers die er doorgaans elke vrijdagochtend aan werken. Om het fotoarchief in te zien kunt dan ook het beste terecht op vrijdagochtend op het gemeentehuis stads-kantoor] van de Gemeente Brunssum tussen 9.30 en 12.30 u.

Pastoor Mannens.

Fotoarchief Brunssum, 6625 [rubr. 15.5]

Jongere bouwkunst

Architectuur en stedenbouw van 1850 tot 1940 in Limburg

BOEKBESPREKING DOOR LIDWIEN SCHIPHORST

Jongere bouwkunst Architectuur en stedenbouw van 1850 tot 1940 in Limburg

Door P.A.M. Mertens, L. Verpoest en Nic. H. Tummers [Zwolle/Maastricht 2001] 151 p. foto's. ISBN 90-400-9592-2

In de afgelopen herfst verscheen in een fraaie vormgeving van Bureau Piet Gerards te Heerlen een boek met een lijst van de nieuwe Rijksmonumenten Jongere Bouwkunst in Limburg. Een uiteenzetting van het waarom en hoe, een beknopte architectuurhistorie en associatieve literaire impressie over beton nemen de lezer aan de hand naar de opsomming van de geselecteerde 682 gebouwen en 11 complexen. Na het tot stand komen van de nieuwe Monumentenwet in 1988 onder minister Brinkman werd architectuur tussen 1850 en 1940 in heel Nederland beschreven en vastgelegd. In Limburg betrof het 1200 gebouwde objecten en 25 bijzondere ensembles die door een team van architectuurhistorici, bouwkundigen en fotografen bezocht werden. Vanaf 1997 vond een selectie plaats die voor de provincie Limburg in genoemde getallen resulteerde en daarmee het totaal van de Limburgse Rijksmonumenten [inclusief de reeds bestaande] op 4602 bracht.

In de publicatie licht ir. P.A.M. Mertens het waarom toe. Er was een achterstand ontstaan in het aanwijzen van Rijksmonumenten bouwkunst. Middels de genoemde landelijke inhaalslag is die ingelopen. De begeleidingscommissie van architectuur- en cultuurhistorici [waarvan ook ir. Mertens

deel uitmaakte] had de moeilijke taak strenge selectiecriteria los te laten op de geïnventariseerde religieuze gebouwen, woonhuizen, scholen, stadhuizen, zorginstellingen en relicten van fabrieken en bedrijven. Het ging niet alleen om zeldzaamheid, de interactie met de omgeving en het bestaan van het originele interieur telde even hard mee. Daarnaast waren vernieuwende architectonische tendensen en het oeuvre van architecten belangrijk. Toch vond hierbinnen ook een strenge keuze plaats. Zo haalde bijvoorbeeld het raadhuis van Tegelen [ontwerp uit 1939] van architect Frits Peutz de hooggelegde lat niet.

Prof. Ir. Luc Verpoest uit Leuven schetst architectuur in het Verenigd Koninkrijk na 1815. De Brusselse Tilman Fr.H Suys werkte onder koning Willem I in Amsterdam maar keerde naar het Zuiden terug na 1830 en Lambert Jaminé uit Hasselt ontwierp of herstelde na de splitsing een hele reeks van kerken in het Nederlandse Limburg zoals in Schimmert, Epen, Leveroy en Nieuwenhagen. Tijdens het midden van de negentiende eeuw bestonden er wederzijdse contacten op het gebied van de oudheidkunde en de neogotiek waarbij onvermijdelijk de namen van J.A. Alberdingk Thijm en P.J.H. Cuypers vallen. Verpoest geeft niet alleen voorbeelden van de neogotische bouwstijl die in beide landen zeer populair was voor kerken maar ook van neorenaissance, een stijl die in Limburg door architect Jules Kayser voor een aantal gemeentehuizen werd toegepast, ondermeer dat van Echt [en Heerlen, L.S.]. Ook van het monumentale

Woningcomplex 't Eikske in Landgraaf.

eclecticisme dat in België rond de eeuwwisseling hoogtij vierde haalt Verpoest enkele Limburgse voorbeelden aan: de villa Kreykamp in Tegelen en villa Flora in Venlo naar ontwerpen van P. Rassaert en in Heerlen de villa Imstenrade door Henri van Massenhove uit Brussel.

Nic. H.M. Tummers tenslotte tekende in zijn vrij-associërende stijl een korte geschiedenis van beton als bouw materiaal en noemde de Nedinscofabrieksgebouwen te Venlo, de koeltorens van ir. Van Iterson te Hoensbroek [helaas verdwenen], de Koepelkerk van Alphons Boosten, het seinhuis van Sybold van Ravestijn, beide in Maastricht en de sierlijke brug over de spoorlijn bij Schin op Geul. Tijdens zijn speech bij de aanbidding van het boek legde hij de vinger op wonde plekken die helaas niet in zijn artikel staan. Hij wees op vroegtijdige afbraak en respectloze restauraties. Zo vond hij het schaamteloos dat het Heerlense Glaspaleis

zonder de dakwoning verder moest en helemaal onaanvaardbaar dat een knik in de gevel langs het voormalige Kerkplein, gevolg van de vorm van het kavel, genadeloos rechtgetrokken was.

Toch was, om met ir. Mertens te spreken, de gehele operatie van inventariseren en selecteren zinvol geweest. De kennis was ver groot en de kaders waren verlegd en de niet geselecteerde gebouwen zouden in de verschillende gemeenten aanleiding geven tot de status van gemeentelijk monument. Nog een enkele opmerking over de overigens overzichtelijke lijst. De onder elkaar geplaatste gegevens per gemeente zijn erg summier en bestaan slechts uit adressen en architectnamen, terwijl de grote onbedrukte witte kantlijnen dan erg in het oog springen.

Het is de moeite waard om in een volgend nummer van het Land van Herle wat uitgebreider terug te komen op de nieuwe monumenten voor zuidoost Limburg.

Signalementen

DOOR R. BRAAD, M. VAN DER WIJST EN K. LEERS

Et hat van os Plat. Abriss einer Grammatik der germanischen Regionalsprache im Bereich des ehemaligen Herzogtums Limburg

Door prof.dr. Leo Wintgens, [Montzen, Obelit, 2001] derde gewijzigde druk, 106 p.

Prof. Leo Wintgens is geen onbekende in dialectland. Deze tweetalige grammatica [Duits en Frans] van de regiotaal uit de karolingisch-frankische periode werd in 1999 bekroond met de 'Preis des Rates der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens im Bereich Sprachwissenschaft'. Het is dan ook zeer welkom dat er nu een derde [gewijzigde] druk verscheen van dit boek. Want

vooral wie op het gebied van ons vertrouwde dialect studie verricht, vindt in dit boek belangwekkend vergelijkingsmateriaal. Daarnaast is de grammatica onmisbaar voor een ieder die onderzoek doet in Limburgse en Brabantse oorkonden. Het levert belangrijke handvatten voor de interpretatie ervan. [RB]

Cultuurprijs 2000/2001 voor Oudheidkundig en Cultuur-Historisch Genootschap Landgraaf

In de categorie groeperingen viel het OGL eind vorig jaar in de prijzen vanwege haar *'nooit aflatende tomeloze inzet die het mogelijk maakt dat de lokale geschiedenis op een volstrekt unieke en zeer waardevolle wijze wordt geconserveerd en toegankelijk gemaakt'*.

Het juryrapport roemt de vereniging verder vanwege de diversiteit van haar activiteiten. Naast genealogie besteedt zij veel aandacht aan dialect, archeologie en monumenten. Om de leden in staat te stellen historisch onderzoek te doen is er een uitgebreid archief opgebouwd dat veel informatie biedt aan stamboomonderzoekers. Daarnaast is er ook een schat aan literatuur, fotomateriaal, landkaarten, privé-verzamelingen en verenigingsarchieven te vinden.

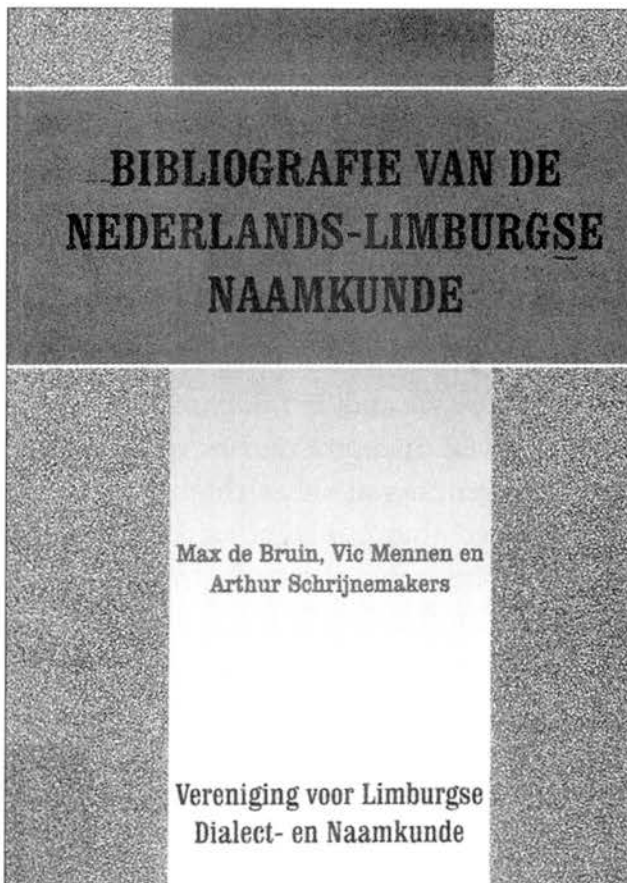
Om belangstellenden de mogelijkheid te bieden ook thuis hun onderzoek te beginnen of voort te zetten heeft het OGL haar gehele inventaris op cd-rom gezet. Haar website biedt informatie over activiteiten bovendien worden er enkele uitgewerkte genealogieën getoond.

Naast activiteiten zoals lezingen en excur-

sies geeft het OCGL vier keer per jaar het verenigingsorgaan *Het Bulletin* uit en worden er ook publicaties verzorgd zoals de serie 'Ken Landgraaf'.

In de toekomst zal er vol enthousiasme worden gewerkt aan nieuwe plannen waarvan het realiseren van een Landgraafs Museum er één is.

**Bibliografie van de Nederlands-Limburgse Naamkunde.
Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde nr. 7**

Door M. de Bruin, V. Mennen en A. Schrijnemakers
[Maastricht/Hasselt 2000], 217 p.

Een belangrijk overzicht van gepubliceerde bronnen voor de Nederlands-Limburgse naamkunde verscheen in 2000 bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde. De bibliografie werd samengesteld aan de hand van drie verzamelingen [Documentatie Limburg van de Stadsbiblio-

theek in Maastricht, de afdeling Naamkunde van het Meertensinstituut te Amsterdam en de verzameling van prof. Dr. J.H.A. Schrijnemakers in New York]. Verder deed men onderzoek naar publicaties bij heemkundeverenigingen in Limburg. De auteurs geven aan dat het boek een product is dat in meer dan één opzicht voor verbetering vatbaar is. Er zullen nog vele aanvullingen en correcties moeten worden opgespoord en ook de validatie van de bronnen ontbreekt. Gelukkig is er al zo veel verzameld dat het een bruikbaar geheel is geworden. Er zijn registers met verwijzingen naar in de artikelen voorkomende streeknamen, nederzettingsnamen, straatnamen en veldnamen, huisnamen en voorwerpsnamen, toponiemen, antroponiemen [persoons-, bij- en scheld/spotnamen], woordvorming en dergelijke. En juist dat maakt het werk een goede bron voor een eerste naamkundig onderzoek. Als u dus naar literatuur zoekt om Limburgse familie- of plaatsnamen te kunnen verklaren mag u dit handboek niet missen. Het valt alleen te hopen dat er binnen niet al te lange tijd een goede aanvulling komt. Bij de auteurs kunnen ontbrekende items worden aangedragen. [RB]

Wijnandsrade, de parel van Zuid-Limburg

Door Jack Jetten en Wiel Oehlen met bijdragen van Fons Erens, Godfried Egelie en Huub Keulen.
[Wijnandsrade 2002], ISBN 90-804765-3-6, 224 p.

Heemkundevereniging *Vrienden van Wijnandsrade* is al jaren in de weer om de geschiedenis van het eeuwenoude kerkdorp onder de aandacht te brengen. In dit boek zetten de auteurs ter gelegenheid van het vierde lustrum van de vereniging hun kennis op een. De geschiedenis wordt samengevat en allerlei aspecten van de boeiende historie van kasteel, kerk en bewoners van Wijnandsrade worden in historisch perspectief gezet. Een en ander wordt afgewisseld met verhalen en gedichten. In het boek is een

Wijnandsrade de parel van Zuid-Limburg

Jack Jetten en Wiel Oehlen
met bijdragen van Fons Erens,
Godfried Egelle en Huub Keulen

complete beschrijving van wegekruisen en kapellen opgenomen. Ook het Wijnandraadse verhaal van de bokkenrijders wordt in een nieuw licht gezet. Foto's zijn met zorg gekozen en ondersteunen de tekst! [RB]

Genealogie Verheesen, deel 1, 1744-2000

Door Th. W. Verheesen [uitgave in eigen beheer, 2001], 199 p., foto's, afbeeldingen, registers.

Het is voor belanghebbenden en belangstellenden belangrijk, dat de laatste jaren steeds meer genealogieën in boekvorm worden gepubliceerd. Ook van 'gewone' [niet adellijke] families. Zo verscheen onlangs de genealogie Verheesen, deel 1, 1744-2000. De vermelding 'deel 1' houdt verband met het plan om na dit eerste deel dat vooral over de Nederlands-Limburgse tak gaat, ook de takken in Noord-Brabant en België te behandelen. De naam wordt ook als Verhesen geschreven. De auteur, Theodorus Wilhelmus

Verheesen [zelf woonachtig in Sittard en volgens het gebruikelijke systeem opgenomen onder een nummer, iv k, op bladzijde 62] begon twintig jaar geleden met zijn onderzoek en we mogen [de schoonheidsfoutjes in het taalgebruik in voorwoord, inleiding en epiloog even buitenbeschouwing latend] zeggen, dat het resultaat er mag zijn. Het boekwerk bevat tweehonderd bladzijden. Lofwaardig is de opname van geraadpleegde bronnen, een inhoudsopgave volgens de diverse familietakken, een lijst van afkortingen en vooral registers van familie- en plaatsnamen.

Met de goed verspreide meer dan vijftig foto's en andere illustraties kreeg het boek een prettig aanzien. Verdienstelijk is ook het opnemen van de volledige teksten van talrijke akten en andere documenten zoals publieke verkopen, memories van successie, geldleningen, krantenberichten, vonnissen van de rechtbank, akten van bekendheid, testamenten, een vergunning voor de verkoop van sterke drank [1922] en een verslag van een 'manslag met tuyerstok en mestriek'

Genealogie Verheesen

Deel 1

1744 - 2000

[doodslag met een paal die diende om een koe vast te binden en een mestvork [1878]. Aardig is ook de vermelding van de beroepen en woonplaatsen in elkaar opvolgende generaties, zoals arbeider/later spoorwegbeambte te Linne – adjudant van de politie in Geleen – professor te Rotterdam.

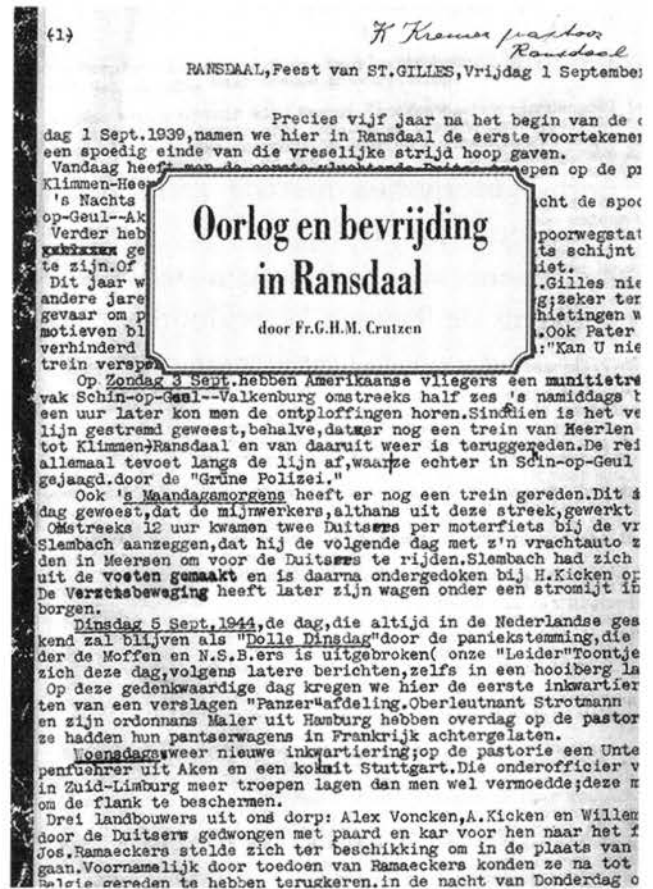
Voor de liefhebber een leuk zoek- en kijkboek. [MvdW]

Staatsmijn Hendrik te Rumpen-Brunssum

Door drs. Th. Raets (Brunssum 2002], foto's, 104 p.

Dit boek is geschreven met twee bedoelingen; de mijnindustrie die bepalend was voor de welvaart en sociale verhoudingen aan de vergetelheid te onttrekken en de sfeer van het ondergrondse mijnbedrijf belichten. Deze tweeledige doelstelling is in de opbouw van het boek terug te vinden. Onderwerpen die aan bod komen zijn onder andere arbeidsverhoudingen, woningbouw, mechanisatie, kolencrisis, de Tweede Wereldoorlog en natuurlijk de laatste 'Schicht'. Onderzoek voor dit gedeelte werd gedaan in het (niet openbaar) archief van de Staatsmijnen en het gemeente-archief Brunssum. Verder werd er veel gebruik gemaakt van bestaande literatuur over dit onderwerp en werden krantenartikelen geraadpleegd.

Het boek besluit met een 'samenspraak' tussen vier mannen die op de Hendrik gewerkt hebben. Tijdens dit gesprek werden vragen gesteld over onder andere opleiding, sollicitatiegesprek, kleding, werken tijdens de Tweede Wereldoorlog en de verhouding met de opzichters. Het is jammer dat hier twee stijlen door elkaar worden gebruikt, enerzijds wordt letterlijk weergegeven wat de personen vertellen, anderzijds wordt dit verhalend beschreven. Al met al een zeer leesbaar boek dat misschien weinig nieuwe bevindingen aan het licht brengt maar waarin wel informatie over de Staatsmijn Hendrik handzaam wordt gebundeld. [KL]

Oorlog en bevrijding in Ransdaal

Door Fr. G.H.M. Crutzen [Valkenburg aan de Geul 2001], ISBN 90-74428-11-8, 210 p.

De Tweede Wereldoorlog heeft voor heel wat beroering gezorgd. Ook in Ransdaal was dat het geval. Na afloop van de oorlog is vaak op vooroordelen afgegaan bij het afrekenen met 'foute' inwoners. Pastoor Crutzen vond het dagboek van pastoor Kremer en is naar aanleiding daarvan met de studie naar het oorlogsverleden van Ransdaal begonnen. Hij interviewde zijn parochianen, zette het verhaal van pastoor Kremer in context en had het geluk dat de archieven van Bijzondere Rechtspleging in het Nationaal Archief in Den Haag [onder voorwaarden] net openbaar waren. Deze archieven boden hem referentiekader voor de verhalen en overlevering en zo kon de geschiedschrijving van deze bewogen periode met nieuwe inzichten ter hand worden genomen. Naar aanleiding van deze grondige en gedegen studie moesten mensen worden gerehabili-

teerd. De auteur gaf daarmee gelijk ook nog invulling aan zijn taak als herder en zielzorger. Het boek wordt door medewerkers van het Nationaal Archief geprezen als een goed voorbeeld van hoe met de archieven van Bijzondere Rechtspleging de plaatselijke geschiedenis van de bewogen periode rond en tijdens de Tweede Wereldoorlog kan en soms móet worden herschreven. [RB]

Burgemeester in oorlogstijd
M.E.G.M. van Grunsven, burgemeester van Heerlen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Door Bart Bakker en Gertjan Lucas
[Profielwerkstuk Geschiedenis Sintermeerten, 2002] 38 p., afbn., begrippenlijst, lit.opgn.

De veranderingen die hebben plaatsgevonden in het voortgezet onderwijs [Tweede Fase, Studiehuis] zorgen ervoor dat leerlingen een grote zelfwerkzaamheid aan de dag moeten leggen. Voor het vak geschiedenis dienen er werkstukken gemaakt worden op basis van archief- en literatuuronderzoek. Hoewel het kwaliteitsniveau van de resultaten nog wel eens wil verschillen mag dit profielwerkstuk er zeker wezen. Docent Nico Zijlstra leverde het met gepaste trots in bij de bibliotheek van het Stadsarchief. Het bestaat uit zes hoofdstukken met elk een [deel] vraagstelling die wordt uitgewerkt in paragrafen. Compleet met voorwoord, inleiding, conclusie, begrippenlijst, notenapparaat en literatuuropgaven maakt het werkstuk een professionele indruk. Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van archiefmateriaal, literatuur en documentatie, alles op de juiste wijze geannoteerd, en in de literatuurlijst komen we geheel in de geest van deze tijd

ook het internetadres tegen van een website. Lovenswaardig is het gebruik van allerlei illustratiemateriaal zoals tabellen, documenten en citaten die de tekst op een prettige wijze verlevendigen.

De heren Bakker en Lucas sluiten hun conclusie af met het geven van tips voor vervolgonderzoek: na 2020 zullen alle archiefstukken uit de betreffende periode openbaar gemaakt zijn en volledig toegankelijk voor onderzoek. Verder lijkt het hun een goed idee om een vergelijking te maken met andere burgemeesters in de periode van de Tweede Wereldoorlog, om zo een meer volledig beeld te krijgen van het onderwerp verzet en acceptatie.

Hoewel hier en daar de nuance ontbreekt in formuleringen en er af en toe een woord is weggefallen, morgen de auteurs tevreden zijn over de inhoud en verdienen ze onze complimenten voor de verzorging van dit werkstuk. [KL]

Burgemeester in oorlogstijd

M.E.G.M. van Grunsven,
burgemeester van Heerlen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bart Bakker L5a
Gertjan Lucas L6b